

DAUBNER KATALIN

Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

AZ IZRAELI MEZŐGAZDASÁGI FEJLŐDÉS NÉHÁNY TANULSÁGA

RÉSUMÉ: (*Some Lessons from the Israeli Agrarian Development.*) The Israeli agriculture is relevant for the Hungarian agrarian development mostly because of the following characteristics: a/ the output and the value added per unit of land input is extremely high, b/ the labour productivity and capital efficiency is outstandingly large, c/ there is a specific combination of private ownership and two-level cooperative organizations, d/ capital formation and credit supply play a crucial role in the whole socio-economic rural progress. The major sections of the paper: the relevant stages of the four decade development; the most important social and economic features of kibbutzim, moshavim and their financial supplying cooperatives; interest relations; government goals and instruments; the major causes of the recent difficulties in cooperation; the financial crisis and its consequences.

Bevezetés

A magyar gazdaság napjainkban a túlcentralizált tervgazdaság, az ún. "parancsuralmi" rendszer helyzetéből a magántulajdon dominanciájára és a vegyes tulajdoni rendszerre épülő piacgazdaság felé halad. Ilyen viszonyok között a mezőgazdasági szektor a családi munkaerőre és tőkére alapozott magángazdálkodási formák elterjesztésével, valamint a magángazdaság és a szövetkezés összekapcsolódásával modell értékű példát mutathat.

1992 elején a szövetkezeti és az átalakulási törvény elfogadásával hazánkban részben szükségszerűségként, részben lehetőségként kiszélesedett az út a szövetkezeti szektor belső átalakulásához. Ez egyaránt vonatkozik a jelenleg szövetkezetek által használt földek tulajdonviszonyainak rendezésére, a szövetkezeti vagyon újrafelosztására, a vagyonképződés új forrásainak meg-

nyitására és a tagsági viszony átformálására. A felsoroltak megvalósítása mind tevékenységi és szervezeti, mind a tulajdon és a használat szempontjából teljes kooperatív átstrukturálódást jelent. Új típusú értékesítő, ellátó, fogyasztó és termelő szövetkezetek alakulhatnak ki részint a meglévőkből, részint új gazdálkodó szervezetként. A fenti feladatok megoldásához több területen is hasznosítható elvi tanulságokkal szolgálhat a magántulajdon, a nyugati típusú szövetkezés és a jelentős állami beavatkozás összekapcsolódására épülő izraeli mezőgazdaság. A fejlett piacgazdaságok között sajátos helyet foglal el és hazánk szakemberei számára gondolatébresztő lehet Izrael gazdasági helyzete, eddigi fejlődése és további előrelépésének lehetőségei. Mindez hatványozottan vonatkozik az izraeli mezőgazdaságra, amelynek jellemzői a következőkben vázolhatók föl:

a/ egységnyi földterületen nagy naturális output-volument és hozzáadott értéknagyságot produkál,

b/ a munka termelékenysége és a tőke hatékonysága nagy,

c/ mindez a magántulajdon jelentős hatóerejét jelzi.

Vizsgálódásainkat elemző és dinamikus szemléletben célszerű végezni, ami azt jelenti, hogy az izraeli mezőgazdaság változásainak keretében a sikerek elemzése mellett a megtorpanások, a kudarcok és a közgazdasági környezethez való alkalmazkodás zökkenőinek elemzése is helyet kap.

Mindenekelőtt figyelmet érdemelnek és további információgyűjtést, elemzést és mélyre ható összehasonlító vizsgálatokat igényelnek azok az összefüggések, amelyek a viszonylag nagy önállósággal gazdálkodó, családi farmként termelő magángazdaságok és szövetkezetük: a moshav mint termékértékesítő szervezet között érvényesülnek. Ugyanílyen fontosságot tulajdoníthatunk azoknak a tapasztalatoknak, amelyek a hitelellátási funkciót is végző moshavokból és ezek körzeti szintű ellátó szövetkezeteiből származnak.

A magyar gazdaság egésze számára is tanulságos lehet az Izraelben mostanában kialakult pénzügyi válság okait feltáró, a válság kezelését célzó kormányzati politika és a szövetkezeti perspektívák elemzése.

Izraelben a gazdaságelméleti és agrárökonómiai kutatások sokoldalúan kapcsolódnak a nemzetközi ismeretekhez és tapasztalatokhoz, a szakemberek nyitottak az eredmények, információk cseréjének áramoltatására. Az agrár szakemberek elismert nemzetközi pozíciójukat nem kis mértékben annak köszönhetik, hogy gyorsan és kritikusan reagáltak saját hazai gyakorlatuk változásaira, az abból fakadó jelenségekre és ellentmondásokra.

E cikk szerzőjének -- hivatalos meghívásra -- alkalma nyílt személyes tapasztalatokat szerezni izraeli egyetemeken, kutatóközpontokban, városi és falusi településeken, magán- és szövetkezeti gazdálkodó szervezetekben. Ezekre építve, továbbá szakirodalmi források és nemzetközi tanácskozásokon

elhangozott, még nem publikált előadások alapján készült e tanulmány.

Rövid gazdasági jellemzés

Izrael területe 22 ezer négyzetkilométer, lakossága 4,5 millió, tehát kis országnak tekinthető. Az egy főre jutó GNP 9500 dollár és ezzel a közepes jövedelemszintű országokhoz sorolható.

Területének fele sivatag, a művelt terület 430 ezer hektár és ennek felét öntözik.

Legfontosabb mezőgazdasági termékei a citrusfélék, a füge, a datolya, olajfa, zöldségek, búza, gyapot, cukorrépa, kukorica, dohány, földimogyoró, szezám, burgonya. A tenyésztett állatok közül a legfontosabbak a szarvasmarha, a juh, a kecske, a baromfi és a tevé. A mezőgazdasági termelés a nettó nemzeti termelés 3,5 százalékát teszi ki és az export 10 százalékát, a foglalkoztatottak pedig 5,2 százalékát képviseli.

Az 1948-ban létrehozott állam nagy erőfeszítéseket tett azért, hogy fennmaradjon, megvalósítsa az újjáépítést és segítse a több tízezer bevándorló beilleszkedését. Az 1950-es évek közepétől Izrael jelentős gazdasági növekedést ért el, amely 20 éven keresztül folytatódott, és 1974 óta lassult le. Az ország gazdaságát két súlyos inflációs hullám érintette. Az első az 1950-es évek elejét jellemezte, amikor az új kormányzat szűk adóbázissal rendelkezett, és még gyenge államigazgatási szervezettel kényszerült finanszírozni a háborút és az újjáépítést. Ebben az időszakban az infláció két számjegyű volt, 1952-ben 56 százalékot ért el.

Az infláció második, komolyabb szakasza az 1970-es évek közepén kezdődött, és ezután felgyorsult. Csak 1985-ben tudták megállítani, miután évi növekedési üteme közel került a 800 százalékhoz. Azóta az áremelkedés üteme évente kb. 20 százalékot tesz ki. Az áremelkedést az inflációs időszakokban a hitelezés gyors növekedése szította. 1975 és 1985 között a piaci kamatláb kisebb volt az inflációs rátánál, és emiatt a reálkamatláb negatívvá vált. Ez serkentette a túlzott mértékű beruházást és akadályozta a megtakarítást. Az 1985-ben lelassult infláció miatt viszont a reálkamatlábak kiugróan magas szintre kerültek. A mezőgazdaságot erősen érintették ezek a makrogazdasági és monetáris változások. Míg a bőséges hitelkínálat és a magas inflációs ráta idején e szektor termelése és jövedelemszínvonala emelkedett, mély válságba került az infláció megállításával.

Az izraeli mezőgazdasági rendszer felépítése és érdekviszonyai

Izrael agrártermékeinek 80 százaléka szövetkezeti gazdaságokból származik. Ezek 4 fő típusa a kibuc, a moshav, a regionális szövetkezeti vállalkozások és az ún. regionális ellátó szövetkezetek. A moshavok és a kibucok között közbülső helyet foglal el és számbelileg is a legkisebb (26 darab) az ún. moshav-shitufi nevű szervezet. Ebben a szövetkezeti (kollektív) gazdaság dominál, és a családi gazdálkodó tevékenység a nálunk is ismert háztáji keretekre szűkül le.

A kibuc valójában kommuna, olyan közösség, amely az egyenlőségre épül. A javak és szolgáltatások termelése és fogyasztása közösen megy végbe. A tagok a kibuctól kapják az ennivalót, a lakást, az egészségügyi ellátást, az oktatást, a ruhaneműt, valamint egy viszonylag szerény pénzjuttatást, amelyet tetszésük szerint költhetnek el. A föld állami tulajdonban van, míg valamennyi egyéb termelőeszköz és vagyontárgy a kibuc közös tulajdonát képezi. A tagoknak személyes tárgyaikon kívül nincs más saját tulajdonuk.

Az első kibuc 1909-ben alakult, többségük az 1920-as években. Számuk 1986-ban 264 volt, amely a lakosság 2,8 százalékát, mintegy 116 ezer főt foglalt magában. Az állandó lakosok száma átlagosan nem haladja meg a 440 főt egy-egy kibucban.

A moshav olyan mezőgazdasági tevékenységet folytató közösség, amelyben az azonos nagyságú, állami tulajdonban lévő földeket családirag művelik. A termelőknek nyújtott szolgáltatások kooperatív jellegűek, de a termelés és a fogyasztás egyéni családi alapon történik. A tipikus moshav kb. 60 családot egyesít.

A moshavok kialakítása összekapcsolódott a cionista szocialista mozgalommal. Létrehozásuk az 1920-as években -- a szervezeti kereteket tekintve -- mintegy reakció volt a kibucok erőteljes kollektívizmásával és belső egyenlősítési törekvéseivel szemben. A moshavban a kollektívizmus eredetileg abban jeleződött ki, hogy a termelőeszközöket egyenlően osztották el a családi farmok között. Később a közösségi alapelvek a következőkben fogalmazódtak meg:

- a kölcsönös segítség elfogadása,
- a marketingtevékenység és a hitelellátás kooperatív módon való megszervezése,
- bizonyos gazdaságirányítási döntések átruházása kollektív döntéshozó testületekre (a tagok közgyűlésére, a falu irányító bizottságára).

Az új, többnyire iszlám országokból érkező telepesek számára a szövetkezés moshav modellje ismeretlen volt és ezért nem nagy szimpátiát mutatott iránta. Emiatt a hivatalok gyakran nyúltak a gazdasági presszió eszközához. Ez az ún. "vonakodó szövetkezés" azonban mégis elkerülte a bukást, amely a

következő okokkal magyarázható:

- a/ A moshav tagjainak földet adtak (a föld ugyan az állam tulajdonában maradt, de névleges árért 49 évre bérbe adták).
- b/ A tagokat nem erőltették, hogy a moshavban maradjanak. Akik nem akartak gazdálkodni, vagy nem tudták elfogadni a szövetkezeti kereteket, szabadon eladhatták ingóságait, és eltávozhattak.
- c/ Az 50-es évek közepétől a 60-as évek közepéig jelentősen nőtt az agrártermékek iránti kereslet. A termelési kvóták alkalmazása, a nagy volumenű kormányzati támogatások és a kooperatív marketing intézmények együttes hatása az egész mezőgazdasági szektor és ezen belül a moshavok prosperitására vezetett. A moshav marketingszervezet alkalmazása a közvetítő magánkereskedelem kikapcsolásával a termelők számára kedvezőbb feltételeket teremtett. Nem véletlen, hogy az 1970-es években több szakember is úgy nyilatkozott a moshavokról, mint "szembetűnően sikeres" szervezetekről.

Mind a moshavokban, mind a kibucokban az ipari tevékenység helyi kifejlesztését szerették volna megvalósítani. Ennek célja részint az infrastruktúra színvonalának javítása, részint a jövedelemszint emelése volt.

Mivel a törvény szerint a családi farm a moshavban nem osztható, és csupán egyetlen fiú örökölheti, a család felnövekvő generációi jelentős potenciális munkaerőállományt képviselnek az iparosítás megvalósításához. A kibucban az iparosítás fő (és eredeti) célja az volt, hogy azok számára teremtsen munkaalkalmat, akik -- akár életkoruk, akár egészségi állapotuk miatt -- nem tudnak mezőgazdasági munkát vállalni. Az iparosításra tett erőfeszítések azonban csak részben voltak sikeresek.

A **regionális szolgáltató társas vállalatok** (gabonamalmok, vágóhidak, szállító és egyéb szervezetek) ún. másodlagos szövetkezeteknek tekinthetők, mert tagjaik a kibucok és a moshavok. Utóbbiak számára megvásárolják a gazdálkodáshoz szükséges eszközöket és szolgáltatásokat nyújtanak.

Másodlagos, körzeti szintű szervezetek a moshavokat és kibucokat tömörítő **ellátó szövetkezetek** is, amelyek többsége -- az eszközvásárló szolgáltatás mellett -- kiterjesztette tevékenységét a tagok számára nyújtott teljes körű pénzügyi közvetítésre.

A kibucban -- az egalitáriánus elv szem előtt tartásával -- egyenlően osztják el a jövedelmet a tagok között, és ugyanakkor a vállalkozás kedvezőtlen kimenetele is egyformán érinti őket. Ebből az is következik, hogy az érdekkonfliktusok intenzitása nem túl erős. A kibuc olyan számviteli nyilvántartást vezet, amelyben nem különülnek el a vállalkozás és a háztartás tevékenységének adatai, s így módon akadályozzák e tevékenységek szervezését és irányítását. A kibuc tevékenységének célja elsősorban az alaptőke felhalmo-

zása, amelynek során túlméretezett szolgáltatásokat, kevésbé takarékos beruházásokat valósítanak meg. Ennek ellenére egyre nehezebb a tagok életszínvonalának megőrzése.

A moshavban vezetett számvitel nem tartalmazza a családi farmok gazdasági tevékenységének adatait, s ezért azok nem ellenőrizhetők. Ennek főleg a hitelfelvétel szempontjából van kulcsfontossága, ugyanis a tagoknak nyújtott hitelek -- átlagosan -- a moshavok mérlegében szereplő aktívák háromnegyedét teszik ki. A hitelek csaknem fele külső forrásból, a körzeti ellátó szövetkezetektől származik, míg másik része a moshavon belül szervezett hitelezés eredménye.

A moshavban érdekkonfliktusok alakulhatnak ki az árképzés meghatározása miatt is. Ha pl. a közös szövetkezeti tevékenységek (pl. az értékesítés) költségeinek megosztását úgy végzik, hogy előbb egy adott összeggel terhelnek minden tagot, és ezután erre még rátesznek egy bizonyos összeget az értékesített termékegységre vetítve, akkor a termelési volumen függvényében eltérő érdekek alakulnak ki. A nagy volumenű termelést folytató tagok azt szeretnék, hogy a költségek lehető legnagyobb részét fix tényező formájában határozzák meg, a kistermelők viszont a termékegység alapján történő költségterhelést részesítik előnyben. Ha a többség az első variáció mellett dönt, akkor a kistermelők számára ez aránytalanul nagy költségviselést jelent. Példa lehet az érdekösszeütközésre egy olyan takarmányfeldolgozó üzem építése, amelyet a moshav üzemeltet azért, hogy a tagjainak szolgáltatást nyújtson. Ha e beruházást a közös alapból finanszírozzák, akkor a vállalkozás kockázatát az egész tagság osztja. Ha viszont csak az állattartó farmerek vesznek részt a beruházásban, akkor a többiek mentesülnek a kockázattól, de így elvesz a kooperáció egyik előnye.

A mezőgazdaság négy évtizede

Az 1950-es évek élelmiszerhiánnyal és adagolással kezdődtek. A mezőgazdaság expanziója -- főképpen az extenzív telepítési törekvések -- és a termelési tényezők jobb hasznosítása akkor vált lehetővé, amikor a külföldi valuták korlátozása fokozatosan enyhült. Ettől kezdve a kibucok és a moshavok száma, valamint a művelt terület nagysága megduplázódott, az öntözött terület négyeszeresére, a termékvolumen pedig tízszeresére nőtt. A cserearányok és az output reálárai az évtized elején javultak, de azután lefelé irányuló trend következett.

A mezőgazdasági termelés néhány jellemző adatát a következő táblázat mutatja.

1. táblázat

A mezőgazdasági termelés néhány adata

Év	Öntözött terület	Alkalma- zoltak	B tőke- állomány	NDP	Csere- arány	Reál out- put-ár
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1955	890	102	35	19	--	--
1965	1510	114	69	51	119	99
1975	1800	80	95	95	100	102
1985	2327	89	112	177	90	85
1988	2156	80	109	172	95	66

Forrás: Statistical Abstract of Israel, 1989.

Mértékegységek: (1)-ben ezer hektár,
(2)-ben ezer fő
(3)--(6)-ban index, 1976 = 100,
(5)-ben input árindex/output árindex
(6)-ban a fogyasztói árindexszel deflált output-ár.

Megjegyzés: Izraelben a mezőgazdasági év október 1-től szeptember 30-ig tart. Az 1955--1985 közötti adatok a mezőgazdasági évre vonatkoznak, míg az 1988-as adatok naptári évre.

Az 1960-as évek Izrael mezőgazdaságában a konszolidáció időszakát jelentették. A megnövekedett kínálat miatt csökkent a mezőgazdasági termelés jövedelmezősége. Az erre való politikai reagálás abban nyilvánul meg, hogy ösztönözték a szövetkezetekre épülő értékesítési mechanizmus kialakítását, a termelés csökkentését, a feleslegek megszüntetését, valamint a mezőgazdasági ártámogatást és az árstabilitás biztosítását.

Az 1970-es évek mezőgazdasági fejlődését a termelés gyorsuló fejlesztése és az exportbővítés jellemezte. Utóbbi nemcsak a volumenre, hanem a termékválasztékra is kiterjedt. Az évtized vége felé lényegesen gyorsult a vidéki szektor növekedése. A kibucokban a beruházások nagy része a feldolgozó üzemekbe irányult. Ez a fellendülés egyben utat is nyitott a közeledő válsághoz.

Az 1980-as évek kezdete hasonló volt az előző évtizedekéhez. A mezőgazdasági szektor azonban fokozatosan pénzügyi válságba süllyedt. Ennek oka alapvetően az volt, hogy a termelékenység növekedése elmaradt a beruházá-

sok növekedéséhez képest és főleg a szövetkezeti szektor olyan nagy adósságtelheket halmozott föl, amely később elviselhetetlennek bizonyult. A fennálló bankhitelek növekedését a következő táblázat mutatja.

2. táblázat

A fennálló banktartozások (%)

Év	Reálhitel		A hitel aránya a nettó tőkéhez	
	Mezőgazd.	Ipar	Mezőgazdaság	Ipar
1969	100	100	19	52
1974	209	219	35	69
1979	335	327	48	75
1984	491	352	67	70
1987	655	402	79	64

Forrás: Kislew--Lerman--Zusman: Experience with Credit Cooperatives in Israeli Agriculture, Working Paper, 1989. Rehovot.

Az adatokból kitűnik, hogy 1979 után a mezőgazdaság hitelfelvételeinek üteme meghaladja az iparét. Ez egyben azt is maga után vonta, hogy a hitel/tőke hányados növekedése jóval magasabb volt a mezőgazdaságban, mint az iparban.

A mezőgazdasági válság kialakulásához és mélyüléséhez nagymértékben hozzájárult a körzeti szintű ellátó szövetkezetek sajátos pénzügyi tevékenysége is.

A szövetkezet mint pénzügyi közvetítő

Mint már szó volt róla, a kibucok és a moshavok állami tulajdonban lévő földet művelnek, amit hosszú távra adtak bérbe. Ugyanakkor a farmok nem használhatók fedezetként a kölcsön felvételekor. Egyik megoldás tehát a hitelezésben való kooperáció. A moshavok és a kibucok ellátó szövetkezetei hitelközvetítőként funkcionálnak, s tagjaiktól megkívánják, hogy mezőgazdasági termékeiket a szövetkezeten keresztül értékesítsék.

Előnyök

Az ellátó szervezetek bekapcsolásával a moshavok és a kibucok számára lehetővé válik a pénzügyi kooperáció előnyeinek kihasználása a kölcsönzés folyamatában. Ez nemcsak a szakszerű pénzügyi menedzsmentben, hanem a hitelpiacon való erősebb alku-pozícióban is megnyilvánul. Mind a moshavokban, mind az ellátó szervezetekben a szervezetzés legnagyobb előnye a kockázat összekapcsolása, amely a felelősségvállalás a kötelezettségek és biztosítékok kölcsönösségén alapszik. A moshavban a tagok kölcsönös garanciális egyezményeket írnak alá, az ellátó szervezetek által nyújtott kölcsönökre pedig biztosítékot adnak a moshavok és a kibucok képviselői. Ily módon lecsökken a fizetéseketelenség valószínűsége. A bankok számára kedvező a fenti megoldás, ami abban is megnyilvánul, hogy többnyire a kölcsönös kötelezettségvállalások megújításától teszik függővé az újonnan nyújtandó hitelt.

Hátrányok

Az előzőekben vázolt hitelezési forma azonban több szempontból is kedvezőtlen lehet. A tagok saját farmjukon át nem gondolt, túl kockázatos beruházásokat is végrehajthatnak, hiszen a kölcsönös felelősségvállalás következtében mentesülnek, de legrosszabb esetben is csak egy kis részt vállalnak a beruházások esetleges kedvezőtlen pénzügyi következményeiből. Fennáll annak a veszélye is, hogy mezőgazdasági termékeiket nem a szervezeteken keresztül, hanem különállóan értékesítik, s így módon gyengítik a társulási pozíciókat a hitelpiacon.

Előfordul az is, hogy az időtáv problémájával kerülnek szembe. Ez azt jelenti, hogy a tagok rövid távú profitkilátásokat favorizálnak a nyilvánvaló hosszú távú érdekeltség rovására. A szervezeti normák és szabályok érvényesítése kritikusnak ítélnél meg, ha ezeket a hitelezést végző szervezetek további funkcionálása szempontjából tekintjük. Magas színvonalú szervezeti etika betartására és ezek érvényesítéséhez megfelelő intézkedésekre lenne szükség, de az utóbbi nagyon nehéz a szervezetek belső politikai környezetében.

A kormányzati gazdaságpolitika

Izraelben a piacgazdaság viszonylag erős kormányzati beavatkozással működik, s ez utóbbi különösen intenzív a mezőgazdaságban és a tőkepiacon.

Az agrárszektorba történő beavatkozás célja nemcsak az, hogy megfe-

lelő jövedelmet biztosítson az ott dolgozóknak, hanem egyidejűleg javítsa, illetve biztosítsa az ételkészlet-ellátást és fenntartsa a vidéki népességet. E célok létjogosultsága onnan datálódik, amikor Izrael mezőgazdasága éveken át a pénztelen és a gazdálkodási gyakorlatot nem ismerő bevándorlókra épült. Ekkor természetesnek tűnt az állami támogatás az árak és a kereskedelem területén is. A kormányzat a tervezésbe és a közszolgáltatások kínálatába is beavatkozott, jelen volt a vidéki élet csaknem minden szegmensén, főleg a szövetkezeti mezőgazdaságban.

A *termelés* oldalán a politikai célok megvalósításának fő eszköze az értékesítő intézmények szervezete volt. Ezek részlegesen demokratikus testületek, amelyeknek kinevezett tagjai a termelőket, a kereskedőket és a fogyasztókat képviselik. Felelősek a termelés, az értékesítés, az export ellenőrzéséért és az ártámogatások elosztásáért. A tervezés és a támogatás szorosan összekapcsolódik. Csupán az állattenyésztési termékeket támogatják rendszeresen, így lehetővé válik a kibocsátás hatékony ellenőrzése. Ennek eredményeként stabil árakon bőséges kínálatot biztosítottak, amely a tenyésztőknek megfelelő jövedelmet nyújtott. A támogatást nem élvező zöldség- és gyümölcsfélék termelését viszont nem tudják ellenőrizni. A támogatás ténye és színvonala tehát egyben a mezőgazdasági tervezés hatékonyságát is meghatározza, bár a támogatások nagysága nem állandó. 1986-ban például az 1984. évinek csak az egytizedét tette ki.

A mezőgazdasági szövetkezetek éveken át jelentős állami hitelt kaptak, amely megszokottá vált számukra. A moshavok és a kibucok nagy összegű hitel igényét a bankok minden további nélkül kielégítették, mivel mindannyian bíztak abban, hogy súlyos nehézség esetén a kormány megmenti őket. Ez az elvárás oda vezetett, hogy indokolatlan kockázatvállalásra és megalapozatlan hitelfelvételekre is sor került. E "morális hazárdírozás" problémáját felismerte ugyan a kormány, de fenn akarta tartani politikáját anélkül, hogy visszafogta volna a mezőgazdasági hiteleket a 70-es évek végén, amikor Izrael globális hitelbővítést hajtott végre.

Az infláció felgyorsulásával azonban a 70-es és 80-as években kritikus lett a helyzet. A kamatlábak növekedése lemaradt az inflációhoz képest, sőt sok kölcsönfajta reálkamata negatív előjelűvé vált. Egyre nyilvánvalóbbá vált a nagymértékű hitelezés és a szövetkezeti pénzügyi közvetítés gyenge pontjainak egymást erősítő hatása. Mind a kibucokban, mind a moshavokban hatalmas adósságtörlek halmozódott föl. 1985 júliusában komoly központi intézkedésekkel állították meg az inflációt, s megszigorították a monetáris politikát. Mindezek következtében a reálkamatlábak nagyon magas szintre emelkedtek.

A pénzügyi válság

A mezőgazdaságban 1985 végén tört ki a pénzügyi válság. A szövetkezeti szektor a túlzottan magas reálkamatlábak miatt nem tudta teljesíteni adósságszolgálati kötelezettségét, a kormányzat viszont -- a restriktió miatt -- nem volt képes átvállalni e terheket. A legtöbb regionális szövetkezet és sok moshav-szövetkezet csődbe jutott. A mezőgazdasági termelés ugyan folytatódtott, de már magánhitelek és a farmerek saját pénzügyi forrásai segítségével. Ez azonban nem hozott megoldást, hiszen a bankok és a többi hitelező továbbra is követelték a kölcsönök visszafizetését. Az ellátó szövetkezetek tag-szövetkezetei részére többnyire nem saját adósságuk jelentette a legnagyobb terhet, hanem részesedésük a kölcsönös kötelezettségekben. Fedezniük kellett a moshavban vagy a regionális szövetkezetekben nagyszámú kölcsönöket felvevők adósságait.

Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a mezőgazdaság nem képes adósságszolgálatait és hiteleit teljes egészében visszafizetni. Újból kormányzati beavatkozásra került sor, hogy a bankok és a moshavok, illetve kibucok adósságait rendezzék. A megegyezések már kialakultak ugyan, de végrehajtásuk lassú, mert az agrárszektor sok gazdasági szereplője még mindig reménykedik abban, hogy politikai támogatást kapnak a számukra kedvezőbb rendezéshez.

Egyértelműen megállapítható, hogy a pénzügyi válság legnagyobb vesztese a szövetkezés. A moshavok által alkotott társaságok nagy része megszűnt szövetkezetként működni és a legtöbb ellátó szövetkezet abbahagyta pénzügyi közvetítő funkcióját. Gyakorlatilag lehetetlen hitelgaranciákhoz jutni és a bankok óvatos kölcsönzőkké váltak.

A válság nyomán kialakult változások eltérő mértékben hatottak a mezőgazdaság egyes szektoraira. A moshavokban dolgozó gazdagabb farmerek biztosítékokat, fedezetet nyújthatnak a felveendő hitelekre, mert magántulajdonuk és megtakarításaik jelentősek. A szegényebb tagok viszont csupán földjeiket ajánlhatnák föl erre a célra, de -- mint már szó volt róla -- ezek nem fogadhatók el kölcsönfedezetként. Számukra ezért az a lehetőség marad, hogy farmon kívüli munkát vállalnak. Ha kilépnek a szövetkezetből és mindegyikük külön gondoskodik önmagáról, akkor is megmarad a moshav mint faluközösség.

A kibucoknál azonban más a helyzet, mert a válság jobban sújtja őket hosszabb távon. Ha ugyanis a tagok elhagyják a szervezetet, akkor a kibuc meg fog szűnni. Ez az oka annak, hogy a kibucok egy részében strukturális és funkcionális reformokkal kísérleteznek a fennmaradás érdekében.

Következtetések a gazdasági struktúráról

A szövetkezetek Izraelben a mezőgazdasági fejlődés élvonalába tartoztak. Az agrárgazdasági intézmények és a technológiai haladás jelentős része a szövetkezeti erőfeszítéseknek köszönhető. A moshavok és a kibucok évtizedeken át megfelelő jövedelmi szintet értek el és stabil szövetkezeteket tartottak fenn.

A késő, 1970-es évek különösen kedvezőek voltak a szövetkezeti mezőgazdaság számára.

Nagy összegű tiszta vagyont tudtak felhalmozni. Ennek forrása részben a hitelhez való könnyű hozzájutás, részben pedig a negatív reálkamatlábakból adódó inflációs nyereség volt. A későbbiekben kialakult inflációs szorításból csak azok a kibucok és moshavok tudtak kiszabadulni, amelyek ésszerűen gazdálkodtak és nem bonyolódtak felelőtlen kockázatvállalásba. Ugyanakkor a szövetkezeti tevékenység gyengéi és a paternalista vonásokat mutató kormányzati politika viszont az adósságállomány komoly növekedését eredményezte és ezáltal pusztító válsághoz készítette elő a talajt.

Elképzelhető, hogy Izraelben a jövőben a kormányzati magatartás és a társadalmi légkör megváltozásával a szövetkezés alul marad a mezőgazdasági szervezetek magánformáival szemben. A különböző országok tapasztalatai azt mutatják, hogy az agrártermelés nagy része --ha nem is az egésze -- családi gazdaságokban megy végbe. A nagyméretű gazdaságokkal szemben a családi farmok sok előnnyel rendelkeznek. Először is minimalizálják a tranzakciós költségeket. A munka rövid távon fix tényezőnek tekinthető egy-egy farmon, ezért a termékösszetételt ennek figyelembe vételével határozzák meg.

A másik előnyt a hatékonyan diverzifikálható tevékenységstruktúra jelenti, míg a nagyméretű gazdaságoknak inkább a monokultúrás termelésben van létjogosultságuk.

A családi farmok mérete természetesen nem állandó, hanem a külső adottságok függvényében változhat. Ezt empirikus vizsgálatok is igazolják. Az USA-ban például 1929 és 1982 között az átlagos farmnagyság 61 hektárról 180 hektárra, tehát közel háromszorosára nőtt, miközben az egy gazdaságra jutó output 4,5-szeres lett. A növekedés okainak vizsgálatára a Cobb-Douglas termelési függvényt használták. A függvény kitevőinek összegére 1,28 értéket kaptak. Ebből elméletileg az következne, hogy a farmok növekedése a méretgazdaságosságnak tudható be. (A méretgazdaságosság olyan előnyöket, megtakarításokat jelent, amelyek abból származnak, hogy a termelés bővülése során az összköltség kevésbé nő, mint a kibocsátás.) Ha viszont érvényesülne a méretgazdaságosság, akkor -- további elméleti következményként -- negatív földjáradéknak kellene képződnie. Ezt azonban nem bizonyították a tapasza-

latok, tehát valójában a méretgazdaságosság nem jelentős. Akkor viszont hogyan magyarázható az előzőekben említett gyors növekedés? Úgy, hogy a farmerek gyorsan reagálnak a termelési tényezőkre -- nemcsak abszolút, hanem relatív -- átváltozásaira, s ennek függvényében alakítják ki tevékenységük optimális méretét. A földnagyság, a tőkenagyság és a felhasznált munkamennyiség a termelési struktúrától és a farmon kívüli foglalkoztatási lehetőségektől függ. Az USA-ban 1930 és 1970 között a gépbérleti díj évente 1 százalékkal csökkent az alternatív munkaköltségekhez képest. Erre úgy reagáltak a farmerek, hogy növelték a gép/munka hányadost, azaz több gépet alkalmaztak. Ezek kihasználása viszont csak nagyobb földterületen volt gazdaságos, tehát növekedett a farmnagyság. Amikor az 1970-es években megváltozott a helyzet és a géphasználat költségei nőttek, a farmterület növekedése megállt. Az 1980-as években újból nőtt a farmok mérete, mert a reálbérek növekedése meghaladta a gépbérleti díj emelkedését. (Ismeretes olyan felfogás is, amely szerint a föld és a tőke -- bár implicit módon -- külső adottság, és a farm méretét kizárólag a munkaallokáció határozza meg. Ez a feltevés azonban csak rövid távra bizonyul igaznak.)

Szövetkezeti tanulságok

A legutóbbi 2-3 évtizedben Izraelben a szövetkezeti szektor intenzíven fejlődött. A moshavok és a kibucok új technológiákat honosítottak meg, gyorsan reagáltak a piaci viszonyok változásaira, és olyan újszerű mezőgazdasági szolgáltató hálózatot építettek ki, amelyet a farmerek és képviselőik működtettek. E fejlődésben nagy szerepet vállalt a hitelszövetkezés. Ugyanakkor a "könnyű pénz" kormányzati politikájával együtt túldimenzionált expanziót, túlhajtott beruházásokat és az adósság válságos méretű felduzzadását érték el. Túlságosan sokat fektettek a kiegészítő szolgáltatásokba, a lakásépítésbe és a tartós fogyasztási javakba, ezért az indokoltnál kevesebb megtakarítás képződött. A jóléti veszteségeknek csak egy részét viselték a farmerek, az igazi veszteségek az adófizetők és a bankok voltak. A jövőbeni veszteségek megosztása attól függ, hogyan oldják meg a jelenlegi válságot. Lehet, hogy az adófizetők újból rosszul járnak, de lehetséges az is, hogy a bankoknak és a farmereknek kell megosztani a veszteségeket, mégpedig ma még előre nem látható arányban.

Nem lehetetlen, hogy a hitelszövetkezés teljesen megszűnik Izrael családi farmjai számára. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy a pénzügyi tevékenység jelentősen eltérő módon alakul a moshavokban az 1986 előtti működési módhoz képest. A farm befektetéseinek zöme az ültetvényekbe és az állatállományba irányul, s most már a moshavon belül a tagok egyéni hitelfelvé-

tele is jelentős szerepet kap. Ugyancsak hajlandók a marketing-szervezetek és a nagykereskedők is rövid távú magán-hitelek nyújtására. A kölcsönös hitelgaranciák azonban teljesen visszaszorultak.

Elképzeltető, hogy a szövetkezés továbbra is fennmarad az izraeli mezőgazdaságban, de csak a termelő szolgáltatásokra, az input-vásárlásokban való kooperációra és az értékesítő tevékenységekre korlátozódik. Formái specializált és részleges szövetkezeti társulások lehetnek, kikerülve az átfogó szövetkezés korábbi módjait. Ugyanakkor egyes moshavokban megpróbálják a hitelszövetkezést megújítani. A válság megoldására tehát többféle lehetőség is kínálkozik, de sikert csak úgy lehet elérni, ha a körülményeket és a lehetőségeket alaposan elemzik.

A sikeres hitelszövetkezés legfőbb előfeltétele kulturális természetű: nem a korlátlan individualizmus, hanem a kooperatív és kollektív tevékenység elfogadása és támogatása az alapja. Emellett megfelelő szakemberek, mindegyiknek könyvelők és pénzügyi specialisták alkalmazása fontos. Megfelelő, modern könyvelési rendszert kell kialakítani és használni. Semmiféle belső vagy külső ellenőrzési mechanizmus nem helyettesítheti az intellektuális és morális integritást, a vezetők érdektelensége nem orvosolható külső szakemberek alkalmazásával.

A pénzügyi válság nyilvánvalóan bizonyítja a kölcsönös felelősség elvének bukását. Egy bizonyos értékhatár feletti kölcsönigénylés esetén a tagoknak személyes garanciákról kell gondoskodnia, amely lehet megfelelő kezes állítása vagy harmadik fél frásbeli garanciája.

A válság kialakulásában az is közrejátszott, hogy a moshavok mint tagok nem ellenőrizték kielégítően másodlagos szintű szövetkezéseiket. Utóbbiaknak elegendő tiszta vagyonnal kell rendelkeznie ahhoz, hogy fizetési kötelezettségeiket fedezni tudják. A regionális szövetkezetek tiszta vagyonának pedig a tagszövetkezetek hozzájárulásaiból kell összegeződnie, akik ily módon teljes ellenőrzést gyakorolhatnak e vállalkozások felett. E szerepet az is erősítheti, hogy igazgató tanácsaikba külső, független tagokat vonnak be.

Általánosságban megállapítható, hogy a kormánynak nem szabad közvetlenül ellenőriznie a szövetkezetek hitelfelvételi magatartását. Magának a tagságnak kell ezt megoldani úgy, hogy hatékonyabb vezetési struktúrát hoz létre és belső mechanizmusokat teremtsen a túlzott méretű kölcsönfelvétel megakadályozására. A pénzügyi intézményeknek pedig ismerniük kell részvételük kockázatát, ezért nekik is meg kell szervezni az ellenőrzést.

A kormány nyilvánvalóan a jövőben sem tudja vállalni a farmerek pénzügyi nehézségeinek megoldását. Ezért a megalapozatlan elvárásokat minél előbb fel kellene számolni. Talán ennél is jelentősebb az a feladat, hogy a szövetkezeti törvényt átalakítsa, és olyan rendszabályokat hozzon, amelyek

erősítik a külső és a belső ellenőrzést a szövetkezetek pénzügyei felett. A szövetkezeti társulások számviteli tisztviselőit törvényben meghatározott módon kellene minősíteni.

E vázlatosan felsorolt követelmények bizonyára hozzájárulnak ahhoz, hogy egy minőségileg megújult szövetkezeti struktúra alakuljon ki és működjön Izraelben.

Felhasznált szakirodalom

- Bar-El, Raphael: Economic and Technological Considerations in Moshav Industrialization. Working Paper Series 24, 1989. Rehovot.
- Don, Yehuda--Leviatan, Uri: Kibbutz Industrialization. In: Rural Industrialization in Israel. Westview Special Studies in Industrial Policy and Development, 1987.
- Haruvi, Nava--Kislev, Yoav: Structure and Specialization in the Family Farm in the Moshav. Working Paper Series 25, 1989. Rehovot.
- Kislev, Yoav: Structure and Reforms in Agriculture in Israel. Paper for the Conference on Agricultural Reform in Eastern Europe and the USSR, 1990.
- Kislev, Yoav: Family Farms, Cooperatives and Collectives. Invited Paper for XXI International Conference of Agricultural Economists, Tokyo, 1991.
- Kislev, Yoav--Lerman, Zvi--Zusman, Pinhas: Experience with Credit Cooperatives in Israeli Agriculture. Working Paper No. B902, 1989. Rehovot.
- Schwartz, Moshe--Bar-El, Raphael--Nesher, Ariela--Finkel, Rachel: Moshav-Based Industry. In: Rural Industrialization in Israel. Vestview Special Studies in Industrial Policy and Development, 1987.